

הרב יהודה זולדן, באר יהודה – מגילה, עמ' 32-7

שיעור א

מקרא מגילה בט"ו באדר – כשושן, וכבוד לארץ ישראל

(מגילה ב ע"א-ע"ב)

הקדמה

- א. מקרא מגילה בערים מוקפות חומה מימות יהושע בן נון
 1. בבלי: מדפרזים בארבעה עשר – מוקפין בחמשה עשר, וכשושן
 2. ירושלמי: לחלוק כבוד לארץ ישראל
 ב. פורים – בניין בית המקדש השני וגזרת המן
 ג. ירושלים או שושן?
 ד. זיכרון לארץ ישראל, ועיקר הנס ליושבי ארץ ישראל
 1. רמב"ם: ויהיה זכרון לארץ ישראל בנס זה
 2. רמב"ן: עיקר הנס לאותן שבארץ ישראל
 סיכום

הקדמה

חכמים קבעו שבערים מוקפות חומה מימות יהושע בן נון קוראים מגילה בט"ו באדר. אמוראים בתלמוד הבבלי ובירושלמי נימקו הנמקות שונות ומשמעותיות לקביעה זו של חכמים. בבבלי – הנס שהיה בשושן בט"ו באדר הוא התשתית לקביעה זו, בירושלמי – זו תקנה לכבוד של ארץ ישראל. נתמקד ברקע ההיסטורי של סיפור המגילה כדי להבין את דברי רבי יהושע בן לוי בירושלמי: "חלקו כבוד לארץ ישראל שהיתה חריבה באותן הימים", ובעיקר בפירושיהם של הרמב"ם והרמב"ן לדברי הירושלמי.

א. מקרא מגילה בערים מוקפות חומה מימות יהושע בן נון

במשנה (ב ע"א) נזכרו הזמנים שקוראים בהם מגילה:

כרכין המוקפין חומה מימות יהושע בן נון קורין בחמשה עשר, כפרים ועיירות גדולות קורין בארבעה עשר.¹

במשנה יש הבחנה ברורה בין התאריך שבו קוראים מגילה בערים מוקפות חומה מימות יהושע בן נון, ובין כפרים ועיירות. המכנה המשותף לאותם כפרים ועיירות הוא שהם אינם מוקפים חומה מימות יהושע בן נון, ולמעשה גם בעיר מוקפת חומה מתקופה אחרת יקראו מגילה ב"ד באדר. שני התאריכים הללו, י"ד וט"ו באדר, נזכרים במגילה, אך שם ההבחנה היא אחרת. הקוראים ב"ד באדר הם: "...היהודים הפרזים היושבים בערי הפרזות עושים את יום ארבעה עשר לחדש אדר שמחה ומשתה ויום טוב ומשלוח מנות איש לרעהו" (אסתר ט, יט). הקוראים בט"ו באדר הם היהודים יושבי שושן שנחו מאויביהם ביום זה: "ועשה אותו יום משתה ושמחה" (שם יח). לא נאמר

1 קריאת מגילה בט"ו באדר בכרכים נזכרת במשנה נוספת (שקלים א, א). "כרך" היא מילה יוונית – כרכס. הרב יחיאל ב"ר נתן מרומי (הערוך, ערך כרך) הפנה לתרגום אונקלוס על הפסוק: "ערים גדולות ובצורות" (דברים ג, ה) - "כל אליו קרוין כריכן מקפן שור". בנוגע למילה כפר הוא הפנה (הערוך, ערך כפר) לתרגום אונקלוס על הפסוק: "וישלח משה לרגל את יעזר וילכדו בנותיה" (במדבר כא, לב) - "וכבשו כפרנהא".

מתי יצינו את פורים במקום שהוא איננו פרוז, למעט שושן. על פי המשנה, בעיר מוקפת חומה מימות יהושע בן נון יש לציין את פורים בט"ו באדר כמו שמצינים בעיר שושן. מכאן שבכל עיר אחרת שיש לה חומה והיא איננה מימות יהושע בן נון, ולא משנה מאיזו תקופה החומה, חומה עתיקה או חומה חדשה, יצינו פורים ב"ד באדר כמו בערים פרוזות. האמוראים בתלמודים דנו בדברי המשנה בנוגע לכרכים מוקפים בשני מישורים: על התאריך, ועל כך שמדובר בערים מוקפות חומה מימות יהושע בן נון. להלן נצביע על הבדל בולט בין התלמוד הבבלי לתלמוד הירושלמי.

1. בבלי: מדפרזים בארבעה עשר – מוקפין בחמשה עשר, וכשושן

התאריך: בנוגע לתאריך שאלה הגמרא (ב ע"ב): "מנהני מילי?". מניין לומדים שבכרכים מוקפים חומה קוראים מגילה בט"ו באדר ולא בתאריך אחר? התשובה לשאלה היא:

אמר רבא [רב – לגרסת הר"ף]: דאמר קרא "על כן היהודים הפרזים הישבים בערי הפרזות [עושים את יום ארבעה עשר לחדש אדר שמחה ומשתה ויום טוב ומשלוח מנות איש לרעהו]" (אסתר ט, יט), מדפרזים בארבעה עשר – מוקפין בחמשה עשר.

עיר פרוזה היא עיר ללא חומה, וכפי שפירש רש"י (ד"ה הפרזים): "עיר שאין לה חומה, ומתוך כך ישיבתה נפוצ ופרוז, ומרוחקין משכונה לשכונה".² לדברי רבא מאחר שבפסוק נאמר שהיהודים היושבים בערי הפרזות מציינים את פורים ב"ד באדר, משמע שיהודים שיושבים בערים מוקפות מציינים בחמישה עשר. זאת מפני שבפסוקים אחר כך נאמר שמרדכי שלח לכל היהודים שבמדינות המלך: "לקים עליהם להיות עשים את יום ארבעה עשר לחדש אדר ואת יום חמשה עשר בו בכל שנה ושנה" (שם כ–כא). גם בהמשך נאמר: "קימו וקבל [וקבלו] היהודים עליהם ועל זרעם ועל כל הנלוים עליהם ולא יעבור להיות עשים את שני הימים האלה ככתבם וכזמנם בכל שנה ושנה. והימים האלה נזכרים ונעשים (שם כז–כח)... לקים את ימי הפורים האלה בזמניהם" (שם לא). מכאן ואילך מציעה הגמרא אפשרויות אחרות להסביר את שני התאריכים שנזכרו במגילה. נציין את ההצעות ללא הדחיות:

ואימא: פרזים בארבעה עשר, מוקפין כלל כלל לא?...

ואימא: פרזים בארביסר, מוקפין בארביסר ובחמיסר?...

ואימא: פרזים בארביסר, מוקפין – אי בעו בארביסר, אי בעו בחמיסר?...

ההצעה האחרונה הייתה:

ואימא: בתליסר? כשושן.³

² הנביא יחזקאל (לח, יא) תיאר את הערים הללו: "ואמרת אעלה על ארץ פרזות, אבוא השקטים ישיב לבטח, כולם יושבים באין חומה, ובריה ודלתים אין להם". "פרז" הוא שמו של עם שישב בארץ ישראל, אחד משבעה עמים (בראשית טו, כ). הם כנראה ישבו בערים ללא חומה ועל כך נקראו בשם זה (רש"י דברים ג, ה; הרב אפרים לונטשיץ, כלי יקר, בראשית יג, ז). דבורה בשירתה אומרת: "חדלו פרזון בישראל" (שופטים ה, ז). רש"י פירש: "חדלו פרזון – ערי הפרזי שאין להם חומה, חדלו מהיות יושבים בהם מפני העובדי גילולים ונאספו אל ערי המבצר". הנביא זכריה ניבא על ירושלים: "פרזות תשב ירושלם מרב אדם ובהמה בתוכה. ואני אהיה לה נאם ה' חומת אש סביב ולכבוד אהיה בתוכה" (זכריה ב, ח–ט).

³ יושם לב שהדיון בגמרא הוא על זמן מקרא מגילה בערים פרוזות ובערים מוקפות חומה. במשנתנו נזכרו כפרים, עיירות וערים מוקפות חומה, ולא נזכרו ערים פרוזות. במגילת אסתר נזכרו רק ערים פרוזות,

רש"י (ד"ה ומשני כשושן) הסביר: "כיון דלא רמז לך הכתוב זמן המוקפין אימת הוא, ואשכחן שושן שעשו בחמשה עשר, מסתברא שאותו היום שייר למוקפין". רש"י לא כתב באופן ברור ששושן הייתה מוקפת חומה, אך נראה שזו הנחתו. רבנו חננאל כתב באופן ברור: "ופרקנן כשושן. מה שושן אף על גב דלא מוקפת חומה מימות יהושע בן נון היא, מיהא כיון דהיא מוקפת חומה, קרו בט"ו". אכן בתוספתא (מגילה א, א) נזכרה דעתו של רבי יהושע בן קרחה שאמר שבערים מוקפות חומה מימות אחשוורוש יש לקרוא מגילה בט"ו באדר. הגמרא בהמשך (ב ע"ב) נימקה את דעתו:

מאי טעמא דרבי יהושע בן קרחה? כי שושן, מה שושן מוקפת חומה מימות אחשוורוש וקורין בחמשה עשר, אף כל שמוקפת חומה מימות אחשוורוש קורין בחמשה עשר.

לפי הגמרא מוסכם על תנא קמא וגם על רבי יהושע בן קרחה ששושן הייתה מוקפת חומה. תנא קמא למד מכאן עיקרון שבעיר מוקפת חומה קוראים בט"ו באדר, אם כי בשלב זה הגמרא לא הסבירה מאיזו תקופה הכך מוקף חומה. רבי יהושע בן קרחה למד מכך שבשושן מציינים פורים בט"ו באדר, וכך יש לציין בכל עיר מוקפת חומה מימות אחשוורוש. **מוקפות חומה מימות יהושע בן נון:** בהמשך הסבירה הגמרא (ב ע"ב) מדוע קבע תנא קמא שהכרכים המוקפים הם מימות יהושע בן נון:

ותנא דידן מאי טעמא? יליף "פרזי", "פרזי". כתיב הכא "על כן היהודים הפרזים" (אסתר ט, יט), וכתיב התם "ונלכד את כל עריו בעת ההוא לא היתה קריה אשר לא לקחנו מאתם, ששים עיר כל חבל ארגב ממלכת עוג בבשן. כל אלה ערים בצורות חומה גבוהה דלתים ובריח] לבד מערי הפרזי הרבה מאד" (דברים ג, ד-ה). מה להלן [מוקפת חומה] מימות יהושע בן נון, אף כאן [מוקפת חומה]⁴ מימות יהושע בן נון.⁵

לעוג מלך הבשן היו ערים בצורות ומוקפות חומה בעבר הירדן, ובנוסף כבשו ישראל גם ערים פרוזות. רש"י (ד"ה אף כאן מימות יהושע) הסביר שכשם שהערים הפרוזות הללו הן מימות יהושע בן נון, כך גם ערי הפרוזות שנזכרו במגילה הן מימות יהושע בן נון, וממילא גם הערים המוקפות הן מאותה תקופה.

ולא נזכרו ערים מוקפות חומה. יוצא אפוא שהגמרא דנה בשני ביטויים שמקורותיהם שונים: ביטוי שמקורו מהמגילה – פרזים, וביטוי שמקורו מהמשנה – ערים מוקפות חומה.

⁴ כך הוא בגרסת הדפוס ובכמה כת"י. רש"י העיר שלא גורסים את המילים הללו, מאחר שהדרשה מתמקדת בערי פרוזות ולא במוקפות חומה. גם הגר"א מחק מילים אלו. בחלק מכתבי היד הגרסה היא: "מה פרזים דהתם, מוקפין דידהו מימות יהושע בן נון, אף פרזים דהכא, מוקפין חומה דידהו מימות יהושע בן נון". על פי כתבי יד אחרים הגרסה היא: "מה להלן מוקפין דידהו מימות יהושע בן נון אף כאן מוקפין דידהו מימות יהושע בן נון". רבנו חננאל גרס: "ומוקפות חומה דבהדיהן מימות יב"ן, כי הכי קורין בט"ו". נראה שניתן להסביר את הגרסה בגמרא ומבלי צורך לחזוק את המילים הללו, כך: הנושא שהגמרא ביררה הוא מה המקור לכך שהערים המוקפות חומה הן מימות יהושע בן נון, ולא מאיזו תקופה הערים הפרוזות. ההשוואה היא בין הביטוי פרוז בחומש דברים לבין הביטוי פרוזות במגילה, אך עיקר הלימוד הוא בנוגע לרישא של הפסוק שהערים שהיו "בצורות, חומה גבוהה דלתים ובריח" הן מימות יהושע בן נון.

⁵ דרשה דומה נמצאת בירושלמי (א, א) בשמו של ר' יהודה בן פזי, שמשתמש בה להסביר מדוע לא תיקנו שהכול יקראו ב"ד באדר, בעוד שמטרת הדרשה כאן היא להסביר את עמדת התנא הסובר שערים מוקפות חומה הן מימות יהושע בן נון.

ההנגדה בפסוק היא בין ערים מוקפות חומה לבין ערים פרוזות, ומכאן שגם במגילת אסתר ההנגדה לערים פרוזות היא ערים מוקפות חומה מימות יהושע בן נון. בנוגע לשושי: "אמר רבא [ואמרי לה כדי]:⁶ שאני שושן הואיל ונעשה בה' נס".

אמנם בעת שכבשו את הערים הללו בעבר הירדן, יהושע בן נון עוד לא התמנה להיות המנהיג של עם ישראל, אך בכל זאת יש לראות זאת כזמנו שלו, וכדברי רבי מנחם המאירי (בית הבחירה, ב ע"א):

ואף על פי שמקרא זה במשה כתיב, והיה לנו לומר מימות משה? אעפ"כ תלו הדבר ביהושע שהוא עיקר כיבושה של ארץ ישראל.⁸

רש"י (ד"ה וכתוב) פתר את העניין אחרת: "וכתיב התם – בביאת הארץ בימי משה ויהושע לבד מערי הפרזי הרבה מאד".

יושם לב שרבא הוא האמורא שהסביר בתחילת הסוגיה מניין לומדים שערים מוקפות חומה קוראים מגילה בט"ו באדר ולא בתאריך אחר, והוא האמורא שהסביר בסוף הסוגיה מדוע שושן הבירה, שאיננה מוקפת חומה מימות יהושע בן נון, היא חריגה וקוראים בה מגילה בט"ו באדר. לא ברור אם רבא הוא שהשיב לכל ההצעות של הגמרא בנוגע לתאריכים אחרים.

מרש"י (ד"ה פרזי וד"ה הכי קאמר) משמע שהלימוד "פרזי" "פרזי" הוא גזירה שווה גמורה. אך הרמב"ן (ב ע"א) כתב אחרת:

ולאו דוקא הוא, דהא אמרינן (בבא קמא ב ע"ב; חגיגה י ע"א; נדה כג ע"א) דברי תורה מדברי קבלה לא גמרינן גזרה שוה. אלא הקישא בעלמא הוא דמקרו פרזין לזמן דתורה, דהיינו מימות יהושע בן נון.

הריטב"א (ב ע"ב) כתב גם כן:

⁶ "ואמרי לה כדי" – לא מופיע בחלק מכתבי היד. כדי הוא שם של אמורא (בבא מציעא ב ע"א) או שהכוונה היא שכך נאמר בבית המדרש.

⁷ כך הגרסה ברוב כתבי היד, ומשמעות דברי רבא היא שבשושן מציינים בט"ו באדר בשל הנס שהיה במקום. כך הסביר רש"י שם, וכן הרמב"ם (הל' מגילה א, ה). הרי"ז (מגילה, פרק א הלכה א, אות ב) כתב: "לפי שנעשה בה נס יותר משאר עיירות, שהרגו באויביהם ביום י"ג וביום י"ד ונחו בט"ו". הטור והשולחן ערוך (אורח חיים סי' תרפח, ב) כתבו: "ובשושן קורין בט"ו אף על פי שאינה מוקפת חומה מימות יהושע הואיל ונעשה בו הנס" ההדגשה היא על התאריך. כך פירש הרב מנחם המאירי (בית הבחירה, ב ע"ב): "מפני שנעשה בו הנס רצה לומר ביום ט"ו. רוצה לומר שיום הנס שבה היה ביום חמשה עשר... ויום המנוחה הוא הנקרא יום הנס". ראה: הרא"ה קוק (טוב רואי – מגילה, סי' ח).

⁸ יש ראשונים שהדגישו את מקומו ומעמדו של יהושע בן נון. הריטב"א (ב ע"א) כתב: "מה ראו אנשי כנסת הגדולה לתלות הדבר ביהושע בן נון? ותירצו הראשונים ז"ל משום דיהושע בן נון הוא שנלחם בעמלק תחלה, והמן היה מזרע עמלק". רבנו ניסים (ר"ן, ב ע"א) כתב: מפני שתחלת מפלתו של עמלק בימות יהושע היה והוא תחלת הנס". הרב מנחם המאירי (בית הבחירה, ב ע"א) ציין אגדה בעניין: "כתוב זאת זכרון בספר ושים באזני יהושע" (שמות יז, יד). מה נשתנית מצוה זו שנאמרה בלשון זה יותר משאר מצות? כשהתחיל יהושע במלחמת עמלק היה מחזור להיותה מסתיימת על ידו. אמר הקדוש ברוך הוא למשה: אמור לו, כשיגיע זמנו של עמלק לימחות מלפני, יהא הוא נזכר עליה. והוא ששנינו: כל עיר שהיא מוקפת חומה מימות יהושע". יהושע בן נון היה המנהיג הראשון שלחם נגד עמלק עוד ברפידים, ועל מלחמתו זו קוראים בתורה ביום פורים (משנה, ג, ו). המאירי כתב עוד: "תלו הדבר ביהושע שהוא עיקר כיבושה של ארץ ישראל". הרב אברהם בן נתן הירחי (ספר המנהיג, הל' מגילה עמ' רלה) כתב כך: "כרכים המוקפין חומה מימות יהושע בן נון שחלק את הארץ לשנים עשר שבטים קורין בחמשה עשר".

ומסתברא לי דלאו למימרא דגמר פרזים פרזים בגזירה שוה. דהא ליכא למימר דנעביד גזירה שוה מדאורייתא למגילה. אלא לומר שניתנה לידרש ללמוד מלישנא שמשמעות לשון פרזים דמגילה כפרזים דאורייתא, והוכחת לשון בעלמא הוא.

אין זה לימוד מגזירה שווה, כי הפסוק "ערי הפרזי הרבה מאד" הוא מהתורה ואילו הפסוק "ערי הפרזים" הוא ממגילת אסתר, ו"דברי תורה מדברי קבלה לא ילפינן", ובוודאי אין ללמוד דברי קבלה מדברי תורה. זו דרשה או הוכחה שמבוססת על היקש לשוני בלבד. המאפיין את מהלך הסוגיה הוא שהביסוס לתאריך ט"ו באדר, שבו קוראים מגילה בכרכים, הוא "כשושן", ואילו בסיכום הסוגיה נזכר שרק בערים מוקפות חומה מימות יהושע בן נון קוראים בט"ו באדר וגם בשושן קוראים בתאריך זה, והסיבה לחריגה הזאת היא שבה היה הנס.⁹

2. ירושלמי: לחלוק כבוד לארץ ישראל

בירושלמי (א, א) הדיון הוא ממבט אחר. בתחילה אמירה מדוע קבעו חכמים שהערים המוקפות חומה הן מימות יהושע בן נון, ואחר כך דיון על התאריך שבו יקראו בערים מוקפות חומה. **מוקפות חומה מימות יהושע בן נון:** בגמרא צוטטו דברי המשנה: "כרכים המוקפין חומה מימות יהושע בן נון קורין בחמשה עשר", ועל כך נאמר:

רבי סימון בשם רבי יהושע בן לוי: חלקו כבוד לארץ ישראל שהיתה חריבה באותן הימים, ותלו אותה מימות יהושע בן נון.¹⁰

רבי סימון בשם רבי יהושע בן לוי לא דרש דרשה מפסוק, ולא השווה לשושן הבירה. לפיו ארץ ישראל הייתה חרבה באותם ימים, ולחכמים היה רצון להשיב את מעמדן של הערים המוקפות חומה כפי שהיה בעת הכניסה לארץ בימי יהושע בן נון, ולכן הם תיקנו כך. בהמשך נרחיב בביאור דברי רבי יהושע בן לוי.

התאריך: מכאן ואילך דן הירושלמי בתאריך, אך ממבט אחר מהבבלי:

ויקראו הכל בחמשה עשר? רבי אבהו דרש: "ישיבה" "ישיבה". מה ישיבה שנאמר להלן מימות יהושע בן נון, אף ישיבה שנאמר כאן מימות יהושע בן נון.¹¹

⁹ גם בהמשך, כשהגמרא (ב ע"ב) דנה בדברי רבי יהושע בן קרחה שסבר שיש לקרוא בט"ו באדר בכל עיר שמוקפת חומה מימי אחשוורוש, הדיון הוא בהשוואה לשושן: "אלא לרבי יהושע בן קרחה, בשלמא 'מדינה ומדינה' (אסתר ט, כח) לחלק בין שושן לשאר עיירות, אלא 'עיר ועיר' למאי אתא?". אמנם רש"י (ד"ה הכי גרסינן) שם גרס אחרת: "אלא לרבי יהושע בן קרחה בשלמא מדינה ומדינה לחלק בין מוקפין חומה מימות אחשוורוש לשאין מוקפין מימות אחשוורוש". אזכור נוסף בבבלי על שושן מופיע בגמרא (ז ע"א): "אמר רב שמואל בר יהודה: בתחילה קבעוה בשושן, ולבסוף בכל העולם כולו". לפיו המקום הראשון שבו אימצו את הקביעה של חכמים לקיים את פורים היה רק בשושן, ובשנה אחר כך שלחו לכל היהודים בעולם לקיים פורים. הרש"ש והטורי אבן (שם), וכן החיד"א (ברכי יוסף, אורח חיים סי' תרפ"ט ק"א), דנו באריכות בדברי רב שמואל בר יהודה.

¹⁰ רבי סימון הוא רבי שמעון בן פזי שהיה כנראה תלמידו של רבי יהושע בן לוי (ברכות י ע"א). הסבר זה בשמו של רבי יהושע בן לוי תואם למסופר על דרישתו לכבודה ולמעלתה של ארץ ישראל (כתובות קיב ע"א): "רבי יהושע בן לוי איקלע לגבלא, חזנהו להנהו קטופי דהו קיימי כי עיגלי [= ראה בין הגפנים אשכולות גדולים של ענבים, שמרוב גודלם היו נראים כמו עגלים]. אמר: עגלים בין הגפנים? אמרו ליה: קטופי נינהו [= אלו הם אשכולות של ענבים ולא עגלים]. אמר: ארץ, ארץ, הכניסי פירותייך. למי את מוציאה פירותייך, לערביים הללו שעמדו עלינו בחטאתינו?".

¹¹ בירושלמי לא פורט לאילו פסוקים התכוון רבי אבהו. הרב משה מרגלית (פני משה שם) כתב: "כל יושבי ההר מן הלבנון" (יהושע יג, ו); הרב דוד פרנקל (קרבן העדה שם) פירש: "ובני ישראל היושבים בערי יהודה וימלך עליהם רחבעם" (מלכים א יב, יז); הרב רפאל יהושע בנבנישתי (שדה יהושע שם) פירש:

הרב משה מרגלית (פני משה שם) פירש: "על אותן שבארץ ישראל פריך. אם בשביל לחלוק כבוד לארץ ישראל קורין בט"ו כשושן שנעשה בו הנס, אם כן יקראו אף אותן שאינם מוקפין מימות יהושע בן נון כשושן בט"ו". נראה להציע עוד שהפסוק שרבי אבהו התכוון אליו הוא: "ואיש כי ימכור בית מושב עיר חומה" (ויקרא כה, כט), וכפי שכתב רש"י (שם): "בית מושב עיר חומה – בית בתוך עיר המוקפת חומה מימות יהושע בן נון".

שאלת הגמרא היא אם כן: מאחר שחכמים רצו לייקר את מעמדה של ארץ ישראל, שהייתה חרבה באותם ימים, לכאורה יש לתקן שבכל ערי ארץ ישראל יקראו בט"ו באדר? תשובת רבי אבהו היא שרק בערים מוקפות חומה מימות יהושע בן נון יקראו בט"ו באדר, ובערים שאינן מוקפות חומה מימות יהושע בן נון – פרזות או מוקפות חומה מתקופה אחרת – יקראו מגילה ב"ד באדר. בהמשך הירושלמי (שם) נאמר:

ויקראו הכל ב"ד? רבי יודה בר פזי דרש: "פרזי" "פרזות". נאמר כאן "פרזות" (אסתר ט, יט), ונאמר להלן "לבד מערי הפרזי הרבה מאוד" (דברים ג, ה), מה פרזי שנאמר להלן מימות יהושע בן נון, אף פרזות שנאמר כאן מימות יהושע בן נון.

הרב משה מרגלית (פני משה שם) פירש: "על אותן ערי הפרזות שבארץ ישראל עכשיו פריך. שאע"פ שהיו מקדם למוקפין דהא ילפת 'שיבה' 'שיבה', ואם כן נאמר שצריך שיהיו מיושבין עכשיו כמו בימות יהושע". לפיו כל הערים הפרזות, בין הערים הפרזות מימי יהושע ובין הערים שהיו מוקפות בימי יהושע אך פרזות היום, קוראות ב"ד באדר. ההצעה היא שרק בערים שמוקפות חומה מימות יהושע בן נון ושעדיין מוקפות כיום יקראו בט"ו באדר. רבי יהודה בן פזי השיב מדרשת הפסוקים, ותשובתו לפי הפני משה (שם) היא: "שאותן שהיו פרזות בימות יהושע הן שנקראו ערי הפרזות וקורין ב"ד. אבל אותן שהיו מוקפות בימות יהושע אף על פי שחרבו ונעשו פרזות, קורין בחמשה עשר".

כאמור לעיל דרשת פסוקים זו צוינה גם בבבלי כתשובה לשאלה מדוע הכרכים המדוברים הם ערים מוקפות חומה מימות יהושע בן נון. לעומת זאת, בירושלמי דרשת פסוקים זו היא תשובה לשאלה מדוע בערים מוקפות חומה מימות יהושע בן נון קוראים בחמישה עשר באדר. בהמשך דן הירושלמי בדברי התוספתא (א, א), שם נאמר שרבי יהושע בן קרחה אמר שקוראים בט"ו באדר בערים מוקפות חומה מימות אחשוורוש, ובדברי רבי יוסי בן יהודה שחלק עליו ועל תנא קמא וסבר שבכל עיר מוקפת חומה יש לקרוא בט"ו באדר, והירושלמי סיכם:

הא תלתא תניין: תנייא קדמייא סבר מימר מימות יהושע בן נון. תנייא אחרייא סבר מימר מימות אחשוורוש. תנייא אחרייא סבר מימר עיר מכל מקום. נמצאת אומר: רבי יהושע בן קרחה ורבי יוסי בי רבי יהודה שניהם אמרו דבר אחד. אלא שזה למד מטעם אחד וזה למד מטעם אחר.

המכנה המשותף של רבי יהושע בן קרחה ורבי יוסי בר יהודה הוא שהם הציעו הסבר אחר לאופייה של עיר מוקפת חומה. רבי יהושע בן קרחה – בהתאם לזמן התרחשות נס המגילה, ורבי יוסי בר

"עד בואם אל ארץ נושבת" (שמות טז, לב). מוסכם על הכול שהפסוק מהמגילה הוא: "על כן היהודים היושבים בערי הפרזות" (אסתר ט, יט). הרב יהושע וייצמן ("ערים מוקפות חומה", משוש הארץ, עמ' קנה) כתב שנראה שאין כוונת רבי אבהו לגזרה שווה ממילה בפסוק זה על מילה מפסוק אחר, כי לא נזכרו כלל בירושלמי מילים מפסוקים. כוונת רבי אבהו היא שנאמרה "שיבה" בארץ ישראל – מצוות יישוב ארץ ישראל שעניינה לשבת בשלווה ובעצמאות, והיא באה לידי ביטוי בערים מוקפות חומה. ועל כן היושבים בערים שאינן מוקפות חומה לא יקראו בט"ו באדר אלא ב"ד באדר.

יהודה – בהתאם למציאות שבכל שנה. לעומתם, תנא קמא קשר את פורים הנחוג ביום ט"ו באדר לפרק זמן היסטורי – חומות עיר מימות יהושע בן נון, ולפי הירושלמי הסיבה היא שבזמן התרחשות נס המגילה בתחילת ימי הבית השני הייתה ארץ ישראל חרבה.

בהשוואה שבין הבבלי לירושלמי בולט מאוד שבירושלמי המבט הוא על ארץ ישראל. התקנה לקרוא מגילה בערים מוקפות חומה מימות יהושע בן נון – מטרתה לחלוק כבוד לארץ ישראל, וכך גם ההצעה שבכל ערי ארץ ישראל הפרוזות והמוקפות יקראו בט"ו באדר, ומשמע שבערים שבחוץ לארץ – ובוודאי בערים הפרוזות – יקראו ב"ד באדר. כך משתמע גם מההצעה לקרוא בט"ו באדר רק בערים המוקפות מימות יהושע בן נון שחומתן קיימת עד היום, ואילו בערי ארץ ישראל, גם אלו שהיו מוקפות חומה בימי יהושע בן נון, יקראו ב"ד באדר.

זמן הקריאה בשושן הבירה לא נזכר כלל בירושלמי במסגרת הדיון בדברי תנא קמא.¹² ייתכן שהסיבה לכך היא שבמגילת אסתר נזכר שרק באותה שנה שבה היה הנס, היהודים בשושן עשו יום משתה ושמחה בט"ו באדר. לא נאמר שהם קיבלו על עצמם לעשות כן גם בשנים הבאות, כמו שנאמר אצל היושבים בערי הפרוזות.¹³ להלן תוכן הפסוקים מהמגילה:

[א] באותה שנה:

היהודים שבשושן (אסתר ט, יג-טו, יח):

ותאמר אסתר אם על המלך טוב ינתן גם מחר ליהודים אשר בשושן לעשות כדת היום ואת עשרת בני המן יתלו על העץ. ויאמר המלך להעשות כן ותנתן דת בשושן ואת עשרת בני המן תלו. ויקהלו היהודים אשר בשושן גם ביום ארבעה עשר לחדש אדר ויהרגו בשושן שלש מאות איש ובבזה לא שלחו את ידם.

...והיהודים אשר בשושן נקהלו בשלשה עשר בו ובארבעה עשר בו ונוח בחמשה עשר בו ועשה אתו יום משתה ושמחה.

יהודי שושן קבלו אישור להילחם נגד שונאיהם גם ב"ד באדר. הם נחו ביום ט"ו באדר, ועשו אותו יום משתה ושמחה.

היהודים שבכל מדינות המלך (אסתר ט, טז-יז):

ושאר היהודים אשר במדינות המלך נקהלו ועמד על נפשם ונוח מאיביהם והרג בשנאיהם חמשה ושבעים אלף ובבזה לא שלחו את ידם. ביום שלשה עשר לחדש אדר ונוח בארבעה עשר בו ועשה אתו יום משתה ושמחה.

הם נלחמו ביום י"ג באדר, ונחו ביום י"ד באדר ועשו אותו יום משתה ושמחה.

[ב] לשנים הבאות:

¹² בירושלמי (א, א) נזכרה שושן במסגרת הדיון בדעת רבי יהושע בן קרחה. הגמרא ציינה את דבריו ואת דברי רבי יוסי בר יהודה שדחה אותם: "וכי מה ענין שושן הבירה לבא לכאן? אם משושן הבירה את למד, מעתה בשושן הבירה אל יקראו ושאר כל המקומות יקראו". אלו הם האזכורים היחידים של שושן בירושלמי מגילה.

¹³ כך העיר בקצרה הרש"ש (ב ע"ב). לפיו במגילה כתוב שבשושן קראו בט"ו באדר רק באותה שנה שהם נחו מהאויבים ולא כתוב שהם עשו כן לדורות, וגם במשנה לא נזכר דין מיוחד בנוגע לשושן. הוא כתב עוד: "שמעתי מפרסי אחד אשר שושן הישנה כבר נחרבה עד היסוד. יתכן שגם בימי חכמי התלמוד היתה חריבה, וידוייק שפיר ד'עבדה' שהוא לשון עבר. ואולי שגם בימי רבי היתה חרבה ולכן לא הזכיר דינה במשנה".

היהודים הפרזים היושבים בערי הפרזות עושים את יום ארבעה עשר לחדש אדר שמחה ומשתה ויום טוב ומשלוח מנות איש לרעהו (אסתר ט, יט).

יושם לב שבאותה השנה כל היהודים שבמדינות המלך בלבד עשו משתה ושמחה ב"ד באדר, אלו היושבים בערי חומה ואלו היושבים בערים ללא חומה. בשנים הבאות, היהודים שיושבים בערי הפרזות, בכל העולם ולא רק אלו שנמצאות במדינות המלך, קיבלו על עצמם לקיים פורים. בנוגע ליהודים היושבים בשושן, מכאן ואילך לא נאמר עליהם דבר בפסוקי המגילה. הפסוקים הבאים עוסקים בפעולות של מרדכי ואסתר כדי שימים אלו – "ד וט"ו באדר – ייקבעו כימי הפורים לדורות, אך לא נאמר בפסוקים היכן ומי יעשה ביום "ד באדר ומי ביום ט"ו באדר.

במהלך הסוגיה בבבלי, מעמדה של שושן שבה קוראים מגילה בט"ו באדר הוא משמעותי, ומשמש בסיס לקביעה שבעיר מוקפת חומה מימות יהושע בן נון יקראו גם כן בט"ו באדר, בדומה לשושן שהייתה מוקפת חומה גם כן. המקור לכך שמדובר בעיר מוקפת חומה מימות יהושע בן נון הוא דרשה לשונית למילה "פרזים" שנזכרת במגילה ובספר דברים. הבבלי הדגיש שוב שבשושן יקראו בט"ו באדר כי בה היה הנס אף על פי ששושן היא מוקפת חומה, אך לא מימות יהושע בן נון. יש להעיר עוד שבתלמוד הבבלי נזכרו בשמו של רבי יהושע בן לוי שמונה הלכות או נימוקים להלכות מהלכות פורים, ובהן גם הלכות הנוגעות לערים מוקפות חומה. אך דבריו מדוע קבעו שבעיר מוקפת חומה מימות יהושע בן נון קוראים בט"ו באדר, לא נזכרו בבבלי. אלו הן ההלכות בשמו (מגילה ג ע"ב–ד ע"א):

אמר רבי יהושע בן לוי: כך וכל הסמוך לו, וכל הנראה עמו, נדון ככרך.

ואמר רבי יהושע בן לוי: כך שישב ולבסוף הוקף – נדון ככפר.

ואמר רבי יהושע בן לוי: כך שאין בו עשרה בטלנין – נדון ככפר.

ואמר רבי יהושע בן לוי: כך שחרב ולבסוף ישב – נדון ככרך.

ואמר רבי יהושע בן לוי: לוד ואונו וגיא החרשים – מוקפות חומה מימות יהושע בן נון הוו.¹⁴

ואמר רבי יהושע בן לוי: נשים חייבות במקרא מגילה, שאף הן היו באותו הנס.¹⁵

ואמר רבי יהושע בן לוי: פורים שחל להיות בשבת – שואלין ודורשין בענינו של יום.

ואמר רבי יהושע בן לוי: חייב אדם לקרות את המגילה בלילה ולשנותה ביום.

במקום נוסף בבבלי (מכות כג ע"ב) נזכרו דברי רבי יהושע בן לוי על אודות התקנה לקרוא מגילה:

גופא, אמר רבי יהושע בן לוי: שלשה דברים עשו בית דין של מטה והסכימו בית דין של מעלה

על ידם. אלו הן: מקרא מגילה, ושאיילת שלום [בשם], והבאת מעשר. מקרא מגילה, דכתיב:

"קימו וקבלו היהודים" (אסתר ט, כז) קיימו למעלה מה שקבלו למטה.¹⁶

¹⁴ הלכה זו נזכרה בשמו גם בירושלמי (א, א).

¹⁵ בירושלמי (ב, ה) נאמר כך בנוגע לחובה של נשים לשמוע מקרא מגילה: "בר קפרא אמר: צריך לקרותה לפני נשים ולפני קטנים שאף אותם הוו בספק. ר' יהושע בן לוי עבד כן. מכנש בנוי ובני בייתה וקרי לה קומיהון". על דברי רבי יהושע בן לוי הללו ראה בהרחבה בשיעור ו: נשים במקרא מגילה: החובה והרשות להוציא אחרים; ובשיעור ז: מקרא מגילה במסגרת המשפחה ובבית הכנסת.

¹⁶ בירושלמי (א, ה) מופיע בשמו של רבי יהושע בן לוי ואמוראים נוספים: "רב ורבי חנינה ורבי יונתן ובר קפרא ורבי יהושע בן לוי אמרו: המגילה הזאת נאמרה למשה מסיני אלא שאין מוקדם ומאוחר בתורה". כוונת הגמרא היא שלמשה רבנו נאמר שתהיה צרה גדולה לעם ישראל, ובעקבות הנס ייקבע יום טוב ומצוות הקשורות ליום זה.

רבי יהושע בן לוי עצמו היה גר בלוד (פסיקתא רבתי פיסקא לב), שהיא עיר מוקפת חומה כדבריו לעיל. אך כאמור, אמירה זו שקוראים בעיר מוקפת חומה בט"ו באדר כי חלקו כבוד לארץ ישראל, לא נזכרה בבבלי.

ב. פורים – בניין בית המקדש השני וגזרת המן

כאמור לעיל, רבי סימון בשם רבי יהושע בן לוי (ירושלמי א, א) נימק את קביעת חכמים לקרוא מגילה בערים מוקפות חומה בט"ו באדר:

כרכים המוקפין חומה מימות יהושע בן נון קורין בחמשה עשר. רבי סימון בשם רבי יהושע בן לוי: חלקו כבוד לארץ ישראל שהיתה חריבה באותן הימים, ותלו אותה מימות יהושע בן נון.¹⁷

רבי יהושע בן לוי הצביע על עובדה היסטורית: "ארץ ישראל היתה חריבה באותן הימים". להלן נתבונן ברקע ההיסטורי של סיפור פורים, שהתרחש בתחילת שיבת ציון, עם סיום הגלות שלאחר חורבן בית המקדש הראשון. לאחר שנות הגלות פקד ה' את עמו, וכורש הצהיר את הצהרתו – שישעיהו הנביא ניבא עליה שנים רבות קודם לכן (ישעיהו מד, כד–מה, ז) – ואפשר לבנות מחדש את בית המקדש בירושלים (עזרא א, א–ד). העלייה הראשונה בראשות זרובבל בן שאלתיאל ויהושע בן יהוצדק הכהן הגדול הגיעה לירושלים, ולאחר הגיעו קרוב לחמישים אלף עולים (עזרא ב, סד). הרוב המוחלט נשארו בבבל. העולים בנו מזבח בירושלים והחלו בבניין המקדש (עזרא ג, א–י), אך הגויים יושבי הארץ מנעו מהם לבנות את המקדש. הגויים הללו, שנקראים "צרי יהודה ובנימין" (עזרא ד, א), כתבו כתב שטנה לאחשוורוש מלך פרס, שמלך אחרי כורש: "ובמלכות אחשוורוש בתחילת מלכותו כתבו שטנה על יושבי יהודה וירושלים" (שם ו). כתב השטנה קשור רק ליושבי יהודה וירושלים ולא לכל היושבים במאה עשרים ושבע מדינות אחשוורוש, והוא נכתב בתחילת ימי אחשוורוש. תוכן כתב השטנה מופיע בהמשך הפרק (עזרא ד, ז–כג). השטנה היא נגד המשך הבנייה של בית המקדש מנימוקים שונים, והתוצאה היא שבניית בית המקדש נפסקה למשך שמונה עשרה שנה, עד השנה השנייה לדרייוש (עזרא ד, כד).

בדברי תנאים ואמוראים יש כמה דרשות הקושרות את השתלשלות העניינים במגילת אסתר למאבק על חידוש הרישיון להמשך בניין המקדש. בגמרא (יא ע"א) נאמר:

אחשוורוש, אמר רב: אחיו של ראש, ובן גילו של ראש. אחיו של ראש – אחיו של נבוכדנצר הרשע שנקרא ראש, שנאמר "אנת הוא רישא די דהבא" (דניאל ב, לח). בן גילו של ראש, הוא הרג – הוא ביקש להרוג, הוא החריב – הוא בקש להחריב, שנאמר "ובמלכות אחשוורוש בתחלת מלכותו כתבו שטנה על יושבי יהודה וירושלים".

רש"י (אסתר ט, י) כתב בשם סדר עולם שעשרת בני המן הם שכתבו את כתב השטנה:

ראיתי בסדר עולם [פרק כט] אלו עשרה שכתבו שטנה על יהודה וירושלים כמו שכתוב בספר עזרא (עזרא ד) "ובמלכות אחשוורוש בתחלת מלכותו כתבו שטנה על יושבי יהודה וירושלים".

¹⁷ בירושלמי מופיע בהקשרים אחרים ביטוי דומה: "חלקו כבוד לירושלים" – למעמדות שהיו מבין תושבי ירושלים (פסחים ד, א; תענית ד, ב), למניין שנות מלכותו של דוד בירושלים (ראש השנה א, א). לעומת זאת בתלמוד הבבלי לא נזכרו נושאים שנאמר בהם שחלקו כבוד למקומות כמו ארץ ישראל וירושלים, אם כי נזכרים עניינים רבים שבהם נאמר שחלקו כבוד לאישים – לזקנים, לחכמים, לנשיאים, לדיינים, למלכים, לכוהנים, ללוויים, לבכורים, לנשים ולבריות בכללם.

ומה היא השטנה? לבטל העולים מן הגולה בימי כורש שהתחילו לבנות את הבית והלשינו עליהם הכותים והחדילום. וכשמת כורש ומלך אחשורוש והתנשא המן, דאג שלא יעסקו אותן שבירושלים בבנין, ושלחו בשם אחשורוש לשרי עבר הנהר לבטלן.

מרדכי עלה בעליית זרובבל לארץ ישראל (עזרא ב, ב על פי פירוש הרב אברהם אבן עזרא ומצודות דוד), ולאחר שנשלח כתב השטנה הוא ירד לפרס. במדרש (ילקוט שמעוני, עמוס רמז תקמה; אסתר רמז תתרמה) נאמר:

באו לבנות בית המקדש ועמד עליהם המן הרשע הוא [ובנו] שמשי הסופר [= שמשי בנו של המן], ומשם ירד פרוזבוטי מרדכי שיבנה בית המקדש. אמרי ישראל: מרדכי הוא משבטו של בנימין שנאמר "ובין כתפיו שכן" (דברים לג, יב), לפיכך ירד פרוזבוטי כנגדן. מרדכי ירד בשביל שיבנה בית המקדש בימיו, והמן ירד בשביל שיבטל בנין בית המקדש בימיו, שכן כתיב: "ובמלכות אחשורוש בתחלת מלכותו כתבו שטנה" (עזרא ד, ו). לפיכך צווחו: ווי!! "ויהי בימי אחשורוש" (אסתר א, א).

מרדכי פעל שיחודש הרישיון לבניין המקדש, והמן פעל שהרישיון יבוטל לגמרי. במשתה שעשה אחשורוש הוא השתמש בכלי המקדש. הסיבה היא שהוא טעה בחשבון שבעים שנות הגלות, והבין שה' לא פדה את עם ישראל מהגלות (יא ע"ב). הוא אף לבש במשתה את בגדי הכהן הגדול (יב ע"א). לדעת רבי נחמיה המשתה עצמו היה חגיגה למלאות שלוש שנים לביטול מלאכת המקדש (אסתר רבה פרשה א, טו):

"בשנת שלוש למלכו עשה משתה" (אסתר א, ג). רבי יהודה ורבי נחמיה. רבי יהודה אמר: בשנת שלש למלאכת הכסא, כיון שגמר מלאכת הכסא עשה משתה לכל שריו ועבדיו. ורבי נחמיה אמר: בשנת שלש לביטול מלאכת בית המקדש. כיון שגמר לביטול מלאכת בית המקדש שלש שנים, עשה משתה לכל שריו ועבדיו.

על משתה זה נאמר במדרש (אסתר רבה, פרשה א, י):

"בימים ההם" (אסתר א, ב). זה הוא אחד מן המקומות שהיו מלאכי השרת מדדין פיתקין לפני הקב"ה, שהיו אומרים לפניו: רבש"ע בית המקדש חרב, ורשע זה יושב ועושה מרזיחין?

עונשה של ושתי נגזר מיחסה לבנין המקדש. כך נאמר במדרש (אסתר רבה, פרשה ה, ב):

"זכר את ושתי" (אסתר ב, א), גזירה זאת שגזר עליה שתכנס לפניו ערומה ולא נכנסה וקצף עליה והרגה... ולמה עלתה לה כך? לפי שלא היתה מנחת לאחשורוש ליתן רשות לבנות בית המקדש, ואומרת לו: מה שהחריבו אבותי אתה מבקש לבנות? "ויאמרו נערי המלך משרתיו יבקשו למלך נערות בתולות טובות מראה" (שם ב, ב).

המניעה לבנות את בית המקדש נזכרה גם בדיון מה לעשות בנוגע לסירובה של ושתי לבוא לפני המלך (מגילה יב ע"ב):

"ויאמר המלך לחכמים יודעי העתים" (אסתר א, ג). מאן "חכמים"? רבנן, "יודעי העתים" – שיודעין לעבר שנים ולקבוע חדשים. אמר להו: דינוה לי! אמרו: היכי נעבד? נימא ליה: קטלה – למחר פסיק ליה חמריו ובעי לה מינן. נימא ליה: שבקה – קא מזלזלה במלכותא.

אמרו לו: מיום שחרב בית המקדש וגלינו מארצנו ניטלה עצה ממנו, ואין אנו יודעין לדון דיני נפשות.

שיאו של התהליך הוא לאחר שתיים עשרה שנה, בהוצאת כתבים להשמיד ולהרוג את כל היהודים שבמלכות אחשוורוש. המלך היה נתון ללחצים מצד המן ומצד מרדכי במשך כל אותן שנים, ולכן הוא חשב על פתרון הסכסוך באופן הבא (ילקוט שמעוני, אסתר רמז תתרנג):

"אחר הדברים האלה גדל המלך אחשוורוש את המן" (אסתר ג, א), הרהורי דברים היו שם. ומי הרהר? רבי יהודה אמר: אחשוורוש הרהר. אמר: מרדכי מבקש לבנות בית המקדש. לבנות אי אפשר, ולהחזירו אי אפשר. אלא הריני מגרה בו את המן, ויהא זה בונה וזה סותר.

גם במשתה אסתר, אמר לה המלך שהיא יכולה לבקש הכול, חוץ מדבר אחד (טו ע"ב):

"ויאמר המלך לאסתר... מה שאלתך אסתר המלכה ותנתן לך ומה בקשתך עד חצי המלכות" ותעש (אסתר ז, ב). חצי המלכות ולא כל המלכות, ולא דבר שחוצץ למלכות, ומאי ניהו? בנין בית המקדש.

בשלב זה אחשוורוש עדיין לא ידע מי היא ומה הקשר שלה למקדש. אך בקשתו היא שהיא לא תתערב בנושא הרגיש הזה שנתון בוויכוח, ושלא תבקש לטובת צד כלשהו. לאחר שהמן נתלה על העץ וגזרתו התבטלה, ולאחר שהיהודים הכו "בכל אויביהם מכת חרב והרג ואבדן, ויעשו בשנאיהם כרצונם" (אסתר ט, ה), גם אחשוורוש סיים את תפקידו, ובמקומו מלך דריווש שחידש את הרישיון לבניין בית המקדש השני (עזרא ד, כד).

יוצא אפוא, שהרקע של סיפור מגילת אסתר הוא חידוש הרישיון לבניין בית המקדש. אומנם סופו של הסיפור היה הגזרה להשמיד ולהרוג את כל היהודים, אולם תחילתו הייתה בשל הרישיון שניתן לבנות את בית המקדש בירושלים. הקשר שבין הנס שהיה בשושן לארץ ישראל עמוק. הנס בשושן סלל את הדרך להמשך בניין המקדש והמשך בניינה של ארץ ישראל. הנס היה אמנם שם בשושן, אבל תוצאותיו והשלכותיו של הנס הגיעו עד ירושלים וארץ ישראל.

ג. ירושלים או שושן?

המאבק עם המן ואחשוורוש לא היה רק אם לאפשר להמשיך את בניית המקדש בירושלים, אלא הסתתרה כאן מחשבה ששושן הבירה תחליף את ירושלים הבירה כמרכז העולם. היה כאן מאבק לאומי "מי בראש", עם ישראל או פרס. ירושלים או שושן. שתי הערים הן היחידות במקרא ובתקופת שבי ציון שנלווה להן התואר "בירה". אין במקרא שום עיר נוספת שנקראת בירה. רבנו בחיי (כד הקמח, ערך פורים, עמ' של) כתב:

בכל מקום שתמצא במגילה זו "בשושן הבירה", הכונה על ארמון המלך ששם כסא מלכותו שהיה שמו שושן, כי לשון הבירה הוא ארמון, והארמון הזה ששמו "שושן" היה בתוך עילם המדינה וכן כתוב בספר דניאל ח, ב: "ואני בשושן הבירה אשר בעילם המדינה". וכשתמצא במגילה זו שושן סתם, או העיר שושן, הכונה על שם מדינה ששמה שושן שהיתה קרובה לעילם.

זוהי גם נקודת המאבק: מהי בירת העולם, ירושלים או שושן? בכמה מפסוקי המקרא ומדרשות חז"ל נמצאים ביטויים לכך שאחשוורוש התיימר להחליף את מקומו של מקדש ה' שבירושלים בארמונו שבשושן הבירה.

א. במשתה נזכר הפסוק "בהראותו את עשר כבוד מלכותו ואת יקר תפארת גדולתו" (אסתר א, ד), ובגמרא (יא ע"ב) נאמר שהוא לבש את בגדי הכוהן הגדול, על סמך מה שנאמר על בגדי הכוהן הגדול שהם "לכבוד ולתפארת" (שמות כח, ב). הרמב"ן (שמות שם) הקביל בין בגדי מלך לבגדי כוהן גדול: "שיהיה נכבד ומפואר במלבושים נכבדים ומפוארים, כי אלה הבגדים לבושי מלכות הן, בדמותן ילבשו המלכים בזמן התורה". גם הכלים במשתה היו "וכלים מכלים שונים" (אסתר א, ד) – כלי בית המקדש. אחשוורוש הציג את עצמו ככוהן הגדול בארמונו שלו שבשושן, כשהכוהנים המשרתים שם והעם הנהנים מהמאכלים הם עבדיו ושרי המדינות שלפניו.

ב. "ימים רבים שמונים ומאת יום" (אסתר א, ד). המשתה לשריו ועבדיו התקיים במשך חצי שנה. הרב דוד לוריא (רד"ל, פירוש לפרקי דרבי אליעזר פרק מט) כתב שמאחר שהמשתה היה בחוץ בגינת הבית, סביר להניח שהמשתה היה בימות הקיץ. לפיו החל המשתה בראש חודש ניסן, וסיום מאה שמונים יום הוא בג' בתשרי. או אז נעשה משתה נוסף בן שבעה ימים לתושבי שושן הבירה בלבד. משתה מיוחד, בימים שבהם היו מפרישים כוהן גדול מביתו במשך שבעה ימים ולא מונעים ממנו מאכל ומשתה (יומא יח ע"א), וכל זה לקראת שיאו של המשתה ביום השביעי, שהוא י' בתשרי, ביום כיפור. "להביא את ושתי המלכה לפני המלך בכתר מלכות" (אסתר א, יא) – כניסה פנימה לפני ולפנים בארמון המלך שבשושן. "להראות העמים והשרים את יופיה" (שם) – מה נהדר היה מראה כהן... כזר הנתון על מצח מלך'.

ג. "יבקשו למלך נערות בתולות טובות מראה" (אסתר ב, ב). גם הכוהן הגדול חייב להיות נשוי, שהרי הוא מכפר "בעדו ובעד ביתו" (ויקרא טז, יא), ר"ביתו" זו אשתו. הכוהן הגדול נושא רק בתולה: "והוא אשה בבתוליה יקח. אלמנה וגרושה חללה וזונה את אלה לא יקח, כי אם בתולה מעמיו יקח אשה" (ויקרא כא, יג-יד). כך נהג גם אחשוורוש, הוא מחפש דווקא נערה בתולה תחת ושתי. ד. "ובהגיע תור נערה ונערה לבוא אל המלך אחשוורוש מקץ היות לה כדת הנשים שנים עשר חודש... ובזה הנערה באה אל המלך" (אסתר ב, יב-יג). הכנות במשך שנה לשם אותה כניסה מיוחדת לפני ולפנים אל המלך, כמו אותה כניסה מיוחדת ויחידה ביום הכיפורים, לאחר שנה מהפעם הקודמת. יום כיפור הוא בעשור לחודש השביעי, וכניסתה של אסתר לאחר הכנה של שנה היא בתאריך הפוך בשנים ובחודשים – בחודש העשירי בשנת שבע למלכות אחשוורוש (שם טז). ה. "כורעים ומשתחווים להמן כי כן צוה לו המלך" (אסתר ג, ב), כאותן כריעות והשתחויות ביום כיפור.

ו. "הפיל פור הוא הגורל לפני המן" (אסתר ג, ז), כאותם גורלות על השעירים ביום כיפור. אלא ששם הגורל הוא לפני המן, וביום כיפור הוא לפני ה'. "ולקח את שני השעירים והעמיד אותם לפני ה'" (ויקרא טז, ז). לאחר הפלת הגורל יושבים אחשוורוש והמן לשתות, ואילו מרדכי והיהודים עושים צום בכי ומספד ולובשים שק ואפר (אסתר ד, ג), כראוי ליום שעושים בו גורלות, מי לה' ומי לעזאזל. ז. "כל איש ואשה אשר יבוא אל המלך אל החצר הפנימית אשר לא יקרא אחת דתו להמית" (אסתר ד, יא). אחשוורוש קבע נורמות כמו במקדש. אין באים בכל עת אל הקודש, ומי שבא בלי רשות, כולל המלכה, אחת דתו להמית. רק משניתנה רשות, מותר להיכנס לפני ולפנים, אל "חצר בית המלך הפנימית" (אסתר ה, א). כך הם דברי הזוהר (תיקוני זהר כא), המשמשים מקור לראיית פורים ככיפורים:

"ותלבש אסתר מלכות" (אסתר ה, א) ובהון עאלת לפני ולפנים. הדא הוא דכתיב "ותעמוד בחצר בית המלך הפנימית" (שם), ובהון "נשאה חן בעיניו" (שם ב). ורזא דמלה "וראיתיה לזכור ברית עולם" (בראשית ט, טז) ומיד "ה' סלחה ה' הקשיבה ועשה אל תאחר" (דניאל ט, יט). פורים אתקריאת על שם יום הכיפורים דעתידין להתענג ביה ולשינויא ליה מענוי לעונג.

ח. "ומרדכי יצא מלפני המלך בלבוש מלכות... שמחה וששון ליהודים משתה ויום טוב" (אסתר ח, טו-טז). מרדכי זכה לעמוד לפני המלך, וכשיצא משם נהג ככהון הגדול: "יום טוב היה עושה לאוהביו בשעה שיצא בשלום מן הקדש" (יומא ע"א).

ט. המהר"ל (אור חדש עמ' פח) כתב על בניין הארמון שהיה מקביל לבניין המשכן:

וכמו שהיה למשכן שהוא דירתו יתברך, אדנים ועמודים וקלעים, כך עשה אחשורוש, והכל שיהיה "מלכותא דארעא כעין מלכותא דרקיע" (ברכות נח ע"א). ותמצא כי עשה הכל בענין המשכן ששם השכינה. וזה כי עשה חצר וגם גינה וגם ביתן, כמו שהיה משכן, חצר, אוהל מועד וקודש קדשים, וכמו שהיה שם אדנים ועמודים ופרוסים עליהם קלעים, כך היה הוא תולה קלעים על גלילי כסף עומדים על עמודי שש, הם כמו האדנים לעמודים.

עוד כתב המהר"ל (שם עמ' צד):

"אמר למהומן בזתא חרבונא" (אסתר א, י). הנה תמצא כי כל כונת אחשורוש שיהיה מלכותא דארעא כמלכותא דרקיעא ולכן היה לו שבעה משרתים כמו מלמעלה.

ד. זיכרון לארץ ישראל, ועיקר הנס ליושבי ארץ ישראל

בעקבות הרקע ההיסטורי והמאבק הלאומי שהתנהל בשושן, נעיין בהסבריהם של הרמב"ם והרמב"ן לדברי רבי יהושע בן לוי.

1. רמב"ם: ויהיה זכרון לארץ ישראל בנס זה

הרמב"ם (הל' מגילה א, ה) כתב כך:

שושן הבירה אף על פי שלא היתה מוקפת חומה בימי יהושע בן נון קוראין בחמשה עשר שבה היה הנס שנאמר: "ונוח בחמשה עשר בו" (אסתר ט, יח). ולמה תלו הדבר בימי יהושע? כדי לחלוק כבוד לארץ ישראל שהיתה חרבה באותו הזמן, כדי שיהיו קוראין כבני שושן ויחשבו כאילו הן כרכין המוקפין חומה אף על פי שהן עתה חרבין הואיל והיו מוקפין בימי יהושע, ויהיה זכרון לארץ ישראל בנס זה.

הרמב"ם נימק שחכמים קבעו שבערים מוקפות חומה מימות יהושע בן נון יקראו בט"ו באדר, על פי נימוקו של רבי יהושע בן לוי: "כדי לחלוק כבוד לארץ ישראל שהיתה חרבה באותו הזמן", אך הרמב"ם גם הוסיף: "כדי שיהיו קוראין כבני שושן ויחשבו כאילו הן כרכין המוקפין חומה". הוא הזכיר את שושן בתחילת ההלכה: "שושן הבירה אף על פי שלא היתה מוקפת חומה בימי יהושע בן נון קוראין בחמשה עשר שבה היה הנס". ההשוואה לשושן תואמת לאמור בבבלי (ב ע"ב): "כשושן... אמר רבא ואמרי לה כדי: שאני שושן הואיל ונעשה בה נס". בפירוש המשנה (א, א) כתב הרמב"ם אחרת:

והטעם שתלו את הדבר בכרכים המוקפין חומה, כמו שביארו בירושלמי, והוא אמרם חלקו כבוד לארץ ישראל שהיתה חריבה באותן הימים ותלו אותה במימות יהושע בן נון. ואנשי

שושן קורין אותה ביום חמשה עשר אף על פי שהיא חדשה כיון שעיקר הנס נעשה בה ומפורש במגלה נח בחמשה עשר בו.

הרמב"ם הפריד בין ערים מוקפות חומה מימות יהושע בן נון לבין שושן. לכל מקום יש סיבה אחרת לקריאה בט"ו באדר.

מדוע יש לחלוק כבוד לארץ ישראל? מדוע יש לדמות את דינן של הערים המוקפות חומה בארץ ישראל לשושן? במה בא לידי ביטוי כבוד זה? מה התוספת בדברי הרמב"ם: "ויהיה זכרון לארץ ישראל בנס זה"? הרב יוסף קארו (אורח חיים סי' תרפח, אות א) הוסיף עוד:

כיון דמצוה זו הוקבעה בזמן חורבנה של ארץ ישראל, ראו חכמים שבאותו הדור לעשות זכר לארץ ישראל בנס זה, וכדאמרין בפרק בתרא דראש השנה (ל ע"א) דאית לן למיעבד זכר למקדש. ולפיכך תיקנו שמוקפין חומה מימות יהושע יקראו בט"ו, ושאר העיירות יקראו ב"ד. ואילו לא היו מחלקין ביניהם לא היה לארץ ישראל זכר בנס זה.

לפי הרב יוסף קארו, תקנת חכמים לקרוא מגילה בערים מוקפות חומה בט"ו באדר היא זכר לארץ ישראל, כמו שעושים פעולות שמטרתן "זכר למקדש". מה משמעות הדבר?

איך יוצרים תנועה כזו שתמקד את המבט על ארץ ישראל והמקדש שבירושלים, ולא על מקום עיקר ההתרחשות בשושן? אפשר להעמיד מקום כמרכז כשיש סביבו היקף. כך היה במדבר. מחנה ישראל היה מפוצל לארבע רוחות, בתוכו מחנה לווייה מסביב למשכן, ומחנה שכינה מפתח חצר אוהל מועד ולפנים. כך היה גם במקדש בירושלים: מפתח ירושלים עד הר הבית – כמחנה ישראל, מפתח הר הבית עד פתח העזרה שהוא שער ניקנור – כמחנה לווייה, ומפתח העזרה לפנים – מחנה שכינה (רמב"ם הל' בית הבחירה ז, יא). בארץ ישראל יש עשר דרגות של קדושה זו למעלה מזו (משנה כלים א, ו; רמב"ם שם, יב). בדרגה שמחברת בין ארץ ישראל לירושלים נמצא את העיירות המוקפות חומה. ירושלים עצמה היא עיר מוקפת חומה, אך מקודשת יותר מהעיירות האחרות המוקפות חומה, כשהמקום המקודש ביותר הוא בית קודש הקדשים ומעלתו היא בכך שאין נכנס לשם אלא כוהן גדול ביום כיפור (משנה כלים שם, ח-ט; רמב"ם שם יג-כב). העלייה בדרגת הקדושה שבערים מוקפות חומה התחדשה לראשונה בשעה שכבש יהושע את הארץ: "ביאתם בימי יהושע, מנו שמיטין ויובלות וקדשו ערי חומה" (ערכין לב ע"ב; רמב"ם הל' שמיטה ויובל יב, טו). אמנם עברו מאות שנים עד אשר נחשפה קדושתה של ירושלים ושלמה בנה את המקדש, אך זו הייתה הכנה ותשתית, מבחוץ כלפי פנים, עד בניין בית ראשון.

מה הם הדינים המיוחדים של ערים מוקפות חומה? במשנה (כלים א, ז) נאמר:

עיירות המוקפות חומה מקודשות ממנה [= בארץ ישראל]. שמשלחים מתוכן את המצורעים, ומסבבין לתוכן מת עד שירצו. יצא – אין מחזירין אותו.

דיני שילוח מצורע ואי החזרת מת לתוכה בטלו מערים מוקפות חומה כשגלו, והם התחדשו עם חזרת עם ישראל לארץ, וכאמור בתוספתא (ערכין ה, טז):

כיון שגלו ישראל לבבל בטלה מהן מצות ערי חומה. וכשעלו מן הגולה, מצא אלו שמוקפות חומה מימות יהושע בן נון וקדשום. ולא אלו בלבד אלא כל שתביא לך במסורת שמוקפות

חומה מימות יהושע בן נון, כל המצוה הזאת נוהגת בה, ושקדשום מכאן ואילך כל המצוה הזאת נוהגת בה.¹⁸

הרמב"ם (הל' שמיטה ויובל יב, טו), הדגיש שבימי עזרא חזרו הערים הללו למעמדן הקודם:

וכיון שגלו בחרבן ראשון בטלה קדושת ערי חומה שהיו בימי יהושע, כיון שעלה עזרא¹⁹ בביאה השניה נתקדשו כל הערים המוקפות חומה באותו העת.²⁰

כוחה של תקנת קריאת מגילה בט"ו באדר בערים מוקפות חומה היא לימים ששוב ייבטלו דיני ערי חומה, עם חורבן בית שני. גם אז ימשיכו לקרוא מגילה בעיר מוקפת חומה בט"ו באדר, כדי לעורר ולשמר את חשיבותן ומעמדן של הערים הללו. "לחלוק כבוד" במובן של השבת השכינה, הקדושה והמעמד הייחודי שיש לערים הללו.

ההסתכלות היא על העתיד, לעת שבה ישוב עם ישראל לביתו ולארצו, ואז נשוב ונקיים את המצוות כראוי ובשלמות, וכדברי הרמב"ם (הל' שמיטה ויובל יב, טז):

וכן לעתיד לבוא בביאה שלישית בעת שיכנסו לארץ יתחילו למנות שמיטין ויובלות ויקדשו בתי ערי חומה, ויתחייב כל מקום שיכבשוהו במעשרות, שנאמר: "והביאך ה' אלקיך אל הארץ אשר ירשו אבותיך וירשתה" (דברים ל, ה). מקיש ירושתך לירושת אבותיך, מה ירושת אבותיך אתה נוהג [בה] בחידוש כל הדברים האלו, אף ירושתך אתה נוהג בה בחידוש כל הדברים האלו.

תקנת קריאת המגילה בט"ו באדר גם לאחר חורבן בית שני מעוררת את זכרה של ארץ ישראל מתוך צפייה וידיעה שלערים אלו יש מעמד מיוחד, ולכשישוב כל עם ישראל לארץ, ישובו למקומם גם דינים אלו. הרא"ה קוק (מצות ראיה סי' תרפח, אות א) הסביר שאנשי כנסת הגדולה הבינו שמכך שבשושן היה יום אחר משאר המקומות,

הכירו שזה רצון השי"ת הוא שיהיו הערים הנחלקות דומות לשושן באיזה צד. וזה פשוט שכאשר רצו לחלק בין מקום למקום עשו כעין תורה וכיון שמצינו בתורה חילוקי דינים בין ערים הפרוזות למוקפים, על כן גם בזה כיון שהוזקקו לחלק בין מקום למקום חלקו בדבר שמצינו חילוק בתורה... וזהו לחלוק כבוד לארץ ישראל שבירושלמי, דבאמת בחוץ לארץ אין חילוק כלל בשום דין בין מוקפים לשאינם מוקפים, אלא מפני שבארץ ישראל יש הבדל, וראוי לקבוע שורש חילוק דינים באותה המידה שבארץ ישראל ימצא זה החילוק על פי התורה, באשר סוף עם ה' להיות קבועים בארץ ישראל כהבטחת השי"ת הנאמנה "ונטעתים על אדמתם ולא ינתשו עוד מעל אדמתם" (עמוס ט, טו).

לכבוד שחלקו לארץ ישראל יש ביטוי מעשי, והוא לזכור בפועל את ארץ ישראל על ידי תקנת קריאת מגילה בט"ו באדר. בכך מחזירים במעט ובאופן שונה את מעמדן של הערים המוקפות חומה בארץ

¹⁸ ראה עוד בברייתא (סדר עולם, פרק ל). הברייתא מובאת בגמרא (ערכין לב ע"ב); רמב"ם (הל' שמיטה ויובל יב, טו).

¹⁹ כשהרמב"ם עסק בהלכות או באירועים הקשורים לכל תקופת בית שני גם לאחר ימות עזרא, הוא כתב "בית שני", ואילו כשהוא מתייחס לעזרא האיש או לתקופתו הוא מזכיר את שמו של עזרא. הרחבה בספרי: "מדינת ישראל וחייב מצוות התלויות בארץ מהתורה", מלכות יהודה וישראל, עמ' 389.

²⁰ מפרשי הרמב"ם (הל' שמיטה ויובל י, ט) הסבירו שבבית שני נתקדשו ערים אלה רק מדברנן, ורק לעניין דין שילוח מחנות של מצורע, מאחר שקידוש ערי חומה תלוי ביובל, והוא לא נהג בבית שני. ראה במפתח המקורות במהד' הרב שבתאי פרנקל.

ישראל, עד לימים שבהם נשוב לנהוג באופן המלא בקדושה המיוחדת לערים הללו. הראי"ה קוק (מאמרי הראיה, עמ' 501) כתב (מגד ירחים, לחודש אדר א' תרע"ד) על כך:

המזכירים כרכים ומוקפים מימות יהושע בן נון, לא יוכלו להישאר עבדי אחשורוש.²¹

על ידי הנהגת מנהגים שמזכירים את מעמדן המיוחד של הערים הללו נזכור ונעורר את הרצון לשוב לארץ, ולקיים את המצוות שנהגו בשלמות. אם נזכור, לא נישאר במעמד של עבדים, ונוכל לשוב למקומנו הטבעי בארץ ישראל, לעריה, לירושלים ולמקדש שבמרכזה. כך כתב הראי"ה קוק (אורות עמ' נח) על הנהגות שהן זכר למקדש, זכר לחיים שלמים, שמעוררים את הרצון והכיסופים לחזור אליהם:

יגדל בנו החשק לקים באהבה וביקר את אותו החלק שאנו יכולים לקים בתור **זכר לדבר**, **זכר קודש**, זכרון לחיים שלמים שיבואו לנו בבא תשועה שלמה לעמנו על אדמתנו לתשועות עולמים, ואשר בקיימנו אותן עכשו, הננו מעשירים את נשמת אומתנו באותה אש הקדש אשר תהיה לשלהבת הקדש מלאת החיים לעת חיה.²²

2. רמב"ן: עיקר הנס לאותן שבארץ ישראל

הרמב"ן (ב ע"א) דן בתקנה לקרוא את המגילה בעיר מוקפת חומה בט"ו באדר, וכתב שסכנתם של יהודים שישבו בערי הפרזות ללא חומה הייתה גדולה יותר מסכנתם של אלו שישבו בערים מוקפות, ולכן הקדימו את יום הפורים שלהם לט"ד באדר. גם למוקפין תיקנו שיצינו את הנס, אף על פי שהם לא היו בסכנה גדולה. לפיכך:

היה ראוי לפי זה שהפרזים בימי אחשורוש יהיו קודמין למוקפין שבימיו, אלא לפי שעיקר הנס לאותן שבארץ ישראל והיא היתה חרבה, שעדין לא בנו בה כלום משעת עלייתן, לא ראוי שתהיה ירושלים עיר הקודש וכל ערי הקודש וכל ערי יהודה הבצורות נידונות כערי הפרזים, והחזירו הענין לימי יהושע, וחלקו בין המוקפין חומה מימות יהושע בן נון לשאינן מוקפין חומה. זהו שאמרו בירושלמי (א, א): "רבי סימון בשם רבי יהושע בן לוי: חלקו כבוד לארץ ישראל", כי היתה חרבה באותן ימים ותלו אותן בימי יהושע בן נון.

עיקר הנס היה ליושבי ארץ ישראל, כי בעקבות ביטול גזרת המן המשיכו לבנות את המקדש, וניתנה אפשרות לעלות לארץ ולבנותה.

דברי הרמב"ן, שעיקר הנס היה לאותם שבארץ ישראל, מבוססים על דבריו לפני כן:

²¹ בביאור פתגם זה ראה: הרב עוזי קלכהיים (באר מגד ירחים, עמ' סג-סז). הרב נריה גוטל ("למהותם הרעיונית של חודשי אדר", שלמי שמחה סי' כא [עמ' 231-232]) הסב את תשומת הלב לכך שהראי"ה קוק כתב את פתגמו זה לחודש אדר ראשון. לפיו, הדבר מכוון, מפני שחודש אדר ראשון "הוא החודש שמבטא יותר מכל את ענינו של העיבור שעליו ודוקא עליו ייקרא שמה של ארץ ישראל, שבחה וערכה".

²² הרב משה סופר כתב שהמטרה הייתה לגרום באמצעות התקנה לכך שיהודי העולם יעלו לארץ ויצינו את הנס בערים מוקפות חומה, ביום שבו פסקה המלחמה לחלוטין בשושן המוקפת חומה. כך הוא כתב (דרשות חתם סופר, דרוש לשנת תק"ף): "ונראה לי לתת טעם הגון שתלה במוקף חומה מימות יהושע בן נון. כי עיקר יום טוב הוא ביום ט"ו מנוחת שושן. כי מה יועיל מנוחת כל העולם אם בבירת המלך אש מלחמה בוער. על כן אין שמחה לכלל ישראל אלא ביום ט"ו, והיתה כונת מרדכי שבמהרה יתקבצו כל ישראל גוי אחד לארצם, וישכנו בעריהם בארץ ישראל, ויהיה יום ט"ו לרוב ישראל. והפרזים שסביבותיהם... הניחו להם יום י"ד. אך בעוונותינו הרבים לא עלו והרוב קוראים ב"ד ומיעוט בט"ו". המעט שעלו לארץ, החלו להנהיג קריאת מגילה בט"ו באדר בעריה המוקפות חומה של ארץ ישראל.

בזמנו של נס זה כבר נפקדו ישראל ועלו לארץ ברשיון כורש ונתיישבו בעריהם. ואף על פי שאמר המן: ישנו עם אחד מפוזר ומפורד בין העמים, מכל מקום אנשי כנסת הגדולה עם רוב **ישראל בארץ היו**, ושוב לא עלו מהם אלא מעטים עם עזרא.

על דברי הרמב"ן הללו הקשה הר"ן (ב ע"א מדפי הר"ף):

שהעולים ראשונה לא היו אלא "ארבע ריבוא אלפיים שלוש מאות ושישים" (עזרא ב, סד), ואפשר גם כן שלאחר שציוה כורש לבטל הבנין, חזרו מהן לחוץ לארץ ונתיישבו בכל המדינות. ואילו היו ישראל רובם ועיקרם בארץ לא היה המן אומר "ישנו עם אחד מפוזר ומפורד" (אסתר ג, ח). לפיכך נראה שרוב ישראל היו בחוצה לארץ מפוזרין מהודו ועד כוש.²³

קושיית הר"ן על הרמב"ן גדולה עוד יותר, מאחר שהרמב"ן עצמו (יא ע"ב) הזכיר את מניין העולים ואת מספרם ביחס לנשאים בבבל, אלא ששם הוא כתב:

כבר עלו ברשיון כורש כל הקהל כאחד ארבע ריבוא ונתיישבו בערי יהודה, ושוב לא עלו בבנין הבית אלא מועטים עם עזרא במצוות דריוש הפרסי בנו של אחשורוש ואסתר... **אבל נשאר גדוליהם ורובן בבבל.**

הסתירה הפנימית בדברי הרמב"ן היא שמחד גיסא כתב שאנשי כנסת הגדולה היו בארץ עם רוב ישראל, ומאידך גיסא כתב את המספר של היהודים העולים בעקבות הצהרת כורש ואחר כך עם עזרא, וציין "שנשארו גדוליהם ורובם בבבל".

נראה ליישב שבעלייה הראשונה לארץ ישראל בראשות זרובבל (עזרא ב, ב) עלו רוב העולים שהגיעו ארצה בימי הבית השני. זו הייתה העלייה הגדולה ביותר. בעלייה השנייה לארץ ישראל בראשות עזרא עלה מספר נמוך יותר, ולפי המניין שבפסוקים (עזרא ח, א–טו) מדובר על אלף ארבע מאות שבעים ושישה עולים, או כדברי הרמב"ן (כתבי הרמב"ן, ספר הגאולה, עמ' רעד): "כאלף וחמש מאות איש". כשהרמב"ן כתב: "שאנשי כנסת הגדולה עם רוב ישראל בארץ היו", כוונתו היא יחסית לעולים לארץ, ועל כן המשיך וכתב: "ושוב לא עלו מהם אלא מעטים עם עזרא". דהיינו מספר העולים בעלייה השנייה היה נמוך באופן יחסי למספר העולים בעלייה הראשונה. רובו של עם ישראל נשאר בבבל, ובו גדוליהם – כוהנים, לוויים, ואולי גם מנהיגים אחרים, אך לא אנשי כנסת הגדולה. עם זאת, חלק מהכוהנים והלוויים עלה עם זרובבל (עזרא ב, סא–ע), וחלק אחר עלה אחר כך: "ויעלו מבני ישראל ומן הכהנים הלוויים והמשוררים והשוערים" (שם ז, ז), וגם זאת לאחר מאמצים מצד עזרא לשכנע לוויים לעלות ארצה (שם ח, טו–ט).

מכאן שגם לפי הרמב"ן, בסך הכול, רוב עם ישראל בתחילת בית שני היה בבבל, למעט כחמישים אלף איש שעלו עם זרובבל, ושאליהם הצטרפה העלייה הקטנה אחר כך בראשות עזרא. אף על פי כן, למרות המספר הקטן יחסית, כתב הרמב"ן: "שהיה עיקר הנס לאותן שבארץ ישראל".

²³ הרב שמעון בן צמח (שו"ת תשב"ץ, ג, סי' רצז) ציטט את דברי הרמב"ן הללו אחרת: "ודאי הענין הוא שהרי ישראל היו בעריהם בארץ ישראל". הוא לא כתב בשם הרמב"ן שרוב עם ישראל היה בארץ. גם בהמשך תשובתו הוא כתב: "אפי' יהי' הדבר כדברי הרמב"ן ז"ל שרוב ישראל היו חוצה לארץ מ"מ זכר הנס נעשה בשביל אותם שהיו בארץ ישראל מפני ששם היו הסנהדרין או מפני מעלת ארץ ישראל שלא חרבו הערים שהיו בהן ישראל ולכבודה נעשה זכר הנס שבחוצה לארץ אין חלוק בין פרזים למוקפים שכולם היו בין האויבים ואין החומה מעלה ולא מורדת להם אלא עיקר הזכר מפני ארץ ישראל היה". בדבריו שם כתב: "עיקר הטעם כדברי הרמב"ן ז"ל". ראה עוד: הרב חיים דב שעוועל ("שיטת הרמב"ן בהלכות מגילה", הדרום, לט, עמ' 29–35).

סיכום

במגילת אסתר נאמר שימי הפורים הם ב'ד ובט' באדר. היושבים בערי הפרזות עשו משתה ושמחה ב'ד באדר, ובשושן עשו משתה ושמחה בט' באדר. לא נאמר מתי עשו משתה ושמחה בערים שאינן פרזות. תנאים בתוספתא אמרו שבעיר מוקפת חומה פורים חל בט' באדר, והם חלקו מאיזו תקופה נחשבת העיר למוקפת חומה – מימות יהושע בן נון, מימות אחשוורוש, או מכל תקופה שהיא. במשנה הפותחת את המסכת נזכרה רק דעת התנא שסבר שמדובר על עיר מוקפת חומה מימות יהושע בן נון. בתלמודים דנו מניין למד התנא שמציינים פורים בעיר מוקפת חומה בט' באדר, ומניין שהעיר המוקפת חומה המדוברת זו עיר מימות יהושע בן נון.

בסוגיה בבבלי נזכר שבשושן קראו מגילה בט' באדר, וההנחה היא ששושן מוקפת חומה, וכך יש לנהוג בכל מקום שמוקף חומה. לדברי הגמרא, התנא של המשנה שסבר שמדובר בעיר מוקפת חומה מימות יהושע בן נון התבסס על לימוד לשוני מפסוק במגילת אסתר ובחומש דברים. בבבלי מודגש שציון פורים בשושן בט' באדר הוא חריגה, כי בה היה הנס.

בירושלמי לא נזכר כלל הזמן שעשו בו פורים בשושן. לפי רבי יהושע בן לוי תיקנו לקרוא מגילה בערים מוקפות חומה מימות יהושע בן נון כדי לחלוק כבוד לארץ ישראל. הגמרא הציעה הצעות, שבכל ערי ארץ ישראל הפרזות והמוקפות יקראו בט' באדר, או רק בעיר מוקפת מימות יהושע בן נון בארץ ישראל שהחומה שרדה מאז ועד עתה.

הרמב"ם הוסיף לדברי הירושלמי שארץ ישראל הייתה חרבה באותם ימים, וחכמים תיקנו זאת כדי "שיהיה זיכרון לארץ ישראל בנס זה".

הרקע לסיפור מגילת אסתר הוא ניסיון חידוש הרישיון לבניין בית המקדש השני, לאחר שאחשוורוש הקפיא את בנייתו בעקבות כתב שטנה ששלחו אליו צרי יהודה ובנימין. על פי סדר עולם כותבי כתב השטנה היו עשרת בני המן. מרדכי היהודי פעל בפרס לחידוש הרישיון לבניין הבית, והמן פעל שם לבטל כליל את רישיון הבנייה. ויכוח זה נמשך כמה שנים עד שהמן גזר להרוג את כל היהודים. אחשוורוש חשב שה' לא פקד את עם ישראל מהגלות, ועל כן הפך את שושן לעיר המרכזית בעולם ולא ירושלים, והתנהג כמלך העולם.

ההתרחשות של נס פורים הייתה בשושן, וחכמים הבינו שיש להחזיר את מרכז הכובד לארץ ישראל, ולהעמיד את ירושלים ובית המקדש השני שנבנה בו מעל הכול. הדרך הייתה להשיב את מעמדן הייחודי של ערים מוקפות חומה. מעמד ייחודי זה התבטל לקראת סוף ימי הבית הראשון, והאפשרות לחדש זאת קיימת רק כששמיטה ויובל חלים מהתורה. אך אם יקראו מגילה בתאריך אחר בערים מוקפות חומה מימות יהושע בן נון ורק בערים שבארץ ישראל, יהיה ברור שהדבר נובע מהמעמד הייחודי של הערים הללו. מכל הערים המוקפות חומה יש לירושלים מעמד גבוה יותר, ובתוך ירושלים עצמה יש מדרגות קדושה נוספות, עד קודש הקדשים.

הרמב"ן הסביר שדברי רבי יהושע בן לוי נועדו להצביע על כך שעיקר הנס היה ליושבי ארץ ישראל, כי הדבר אפשר לעולים חדשים לעלות לארץ ולהמשיך לבנות ולפתח את בניית בית המקדש השני. הראי"ה קוק הוסיף שמבטם של חז"ל היה כלפי העתיד. אומנם רוב עם ישראל היה בגלות, ובתוכה גם בשושן, אבל הייעוד של ישראל הוא לגור בארצו ולא בחוץ לארץ. ומאחר שעל פי התורה יש לערים מוקפות חומה מימות יהושע בן נון מעמד אחר, צירפו את ההלכה הזאת בנוגע לזמן מקרא מגילה ויצרו הבחנה בזמנים של פורים בין עיר פרזת לעיר מוקפת חומה מימות יהושע בן נון, "באשר סוף עם ה' להיות קבועים בארץ ישראל כהבטחת השי"ת הנאמנה ונטענים על אדמתם ולא ינתשו עוד מעל אדמתם" (עמוס ט, טו).